Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 50, Şubat 2021, s. 292-308

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.49133>

Dr. Nizamettin ERGÜVEN

Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam Hukuku, nizamettinerguven@hotmail.com

CÂFERİ ÂLİMLERE GÖRE HZ PEYGAMBER (SAS) DÖNEMİ İCTİHÂD¹

Özet

İctihâd, fakihin şer'î ahkâm hakkında bir hükme ulaşmak için bütün gayretini harcaması olarak tanımlanmaktadır. Hz Peygamber'in, vahyin peyderpey nazil olmaya devam ettiği yirmi üç yıllık hayatı boyunca hükmü vahiyle belirtilmeyen konularda ictihâd edip etmediği konusu ile Hz Peygamber (sas) hayatta iken ashabın O'nun huzurunda veya O'nun gıyabında ictihâd edip etmediği meselesi günümüze kadar âlimler arasında tartışla gelmiştir. Bu çalışmada Câferî âlimlerin konuyla ilgili görüş ve düşünceleri diğer mezhep âlimlerinin konuyla alakalı görüş ve düşünceleri ışığında tespit edilmeye çalışılmıştır. Câferî âlimler, işin tabiatı gereği ictihâdın doğruyu ve yanlış barındırma ihtimalinin bulunması sebebiyle risâlet misyonuna ve masumluk sıfatına ters düşeceğine inandıkları için her an vahye muhatap olan Hz. Peygamber'in ictihâd etmediğini savunmaktadırlar. Görüşlerinin ispatı için ileri sürdükleri deliller ile Sünnî camiada onlarla aynı görüşte olan âlimlerin ileri sürdüğü deliller birbirine çok yakındır. Ayrıca Hz Peygamber döneminde O'nun huzurunda sahabenin, bilmediği konuda O'na sorma mükellefiyeti olduğu için ictihâd etmediğine, ama O'nun hazırda bulunmadığı durumlarda ise zarurete binaen sahabenin ictihâd ettiğini kabul etmektedirler.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Hz. Peygamber, Sahabe, İctihâd, Câferîlik

¹ Bu makale Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri A.B.D, İslam Hukuku Bilim Dalında 2018'de tamamlanan "Câferî Usûlünde İctihâd Anlayışının Tarihsel Gelişimi" adlı doktora tezinden faydalanarak hazırlanmıştır.

ACCORDING TO JAFERI SCHOLARS, IJTIHAD IN THE ERA OF THE PROPHET (SAS)

Abstract

Ijtihad is that scholar makes every effort to reach a decision on Shari provisions. The question of whether the Prophet (sas) made Ijtihad in matters not specified by revelation, and whether the companions made Ijtihad in his presence or in absentia while the Prophet was alive, has been debated among scholars to this day. In this study, the opinions and thoughts of Jafari scholars on the subject were determined in the light of the opinions and thoughts of other sectarian scholars on the subject. Jafari scholars believe that Ijtihad cannot be for the prophet whose revelation comes to him at any moment. They claim that the Prophet did not make Ijtihad. The evidence they put forward to prove their views and the evidence put forward by scholars who agree with them in the Sunni community are very close to each other. They also acknowledge that in the time of the Prophet, the companions did not do Ijtihad with him, because he had to ask the Prophet what they did not know. But in cases where the Prophet was not present, the companions made Ijtihad.

Keywords: Islamic Law, Prophet, Companions, Ijtihad, Jafarianism

GİRİŞ

İctihâd kelime olarak الْجُهْدُ وَالْجُهْدُ sözcüğünün kök olarak kelimelerinden türetilmiştir. Bu iki kelime güç, takat, meşakkat, olağanüstü gayret gösterme ve gaye anlamındadır.² Ayrıca الْإِجْتِهَادُ kelimesi hafif olan ve zorluk gerektirmeyen durumlarda kullanılmaz, genel olarak meşakkat ve külfet gerektiren durumlarda kullanılır. Örneğin اجتهد في حمل الحجر (Taş taşımak için tüm gayretimle çalışıyorum) denilir. Ama اجتهد في حمل الخردل (hardal tanesini taşımak için tüm gayretimle çalışıyorum) denilmez.³ Terim olarak ise ictihâd; “Şer’î hüküm hakkında zanna (kat’î olmayan bir kanaate) ulaşmak için fakihin bütün gayretini harcamasıdır.”⁴ Bir başka tanım da ise ictihâd, şer’î hükmü, kendisi için uygun görülen delilinden istihârâc/elde etmek için müctehidin sahip olduğu ilmî kudret”⁵ olarak tanımlanmıştır.

İctihâd başlığı altında birçok konu âlimler arasında tarih boyunca tartışılmıştır. Bu konulardan biri de “Hz. Peygamber (sas) Dönemi İctihâd” konusudur. Hz. Peygamber (sas)

² Bkz. Ebü'l-Kâsım Râğıb Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2001, s.108; Mübârek b. Muhammed Cezerî İbn Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Beytû'l-Efkârî'd-Devliyye, Umman 2003, s.174; Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Münzir, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 414, c.2, s.133.

³ Rıza Sadr, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, İntişârâtü Defteri Tebliğâtü İslâmî, Kum 1420, s.28.

⁴ Hasan b. Zeynuddîn Cemâluddîn İbn Şehîd-i Sâni (966/1556), *Me'âlimü'd-Dîn ve Melâzû'l-Müctehidîn*, Defterü İntişârâtü İslâmî, Kum ty., s.237. Câferî alimlerin ictihâd teorisi konusunda Sünnî alimlerinden etkilendiğinin bir kanıtı olarak bu tanım gösterilebilir. Çünkü bu tanım Sünnî Maliki usûlcülerden İbn Hâcib'in tanımıyla aynıdır. Bkz. Muhammed b. Abdurrahman Şemsüddîn İsfehânî (749/1348), *Beyânü'l-Muhtasar Şerhu Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, Dâru'l-Medenî, Suûdiyye 1986, c.3, s.286

الاجتهاد هو استخراج الفقيه وسعه في تحصيل الظن بحكم شرعي

⁵ Muhammed Bâkır Sadr, *el-Fetâva'l-Vâdiha Vefkan li-Mezhebi Ehli'l-Beyt*, Dâru't-Ta'arîfi li'l-Matbû'ât, Beyrut 1403, c.1, s.103:

الاجتهاد هو القدرة العلمية على استخراج الحكم الشرعي من دليله المقرر له

vahyin muhatabı olarak tebliğ ve tebyin görevlerinin yanında önderlik, komutanlık ve kadılık/hâkimlik görevlerini de yürütmekteydi. Bunun yanında bir beşer olarak özel hayatı ve sosyal hayatı vardı. Bu gerçek ışığında konu kapsamında şu sorulara cevap aranmıştır: Hz. Peygamber'in (sas) görev ve sorumlulukları ile ilgili vahyin henüz inmediği konularda o güne kadar inen vahyin ışığında kendi reyiyile icthâd etmiş mi, yoksa etmemiş midir? İctihâd etmişse hangi konularda bu gerçekleşmiştir? Câferî âlimlerin konuyla alakalı görüş ve delilleri nelerdir?

Bu konu birçok usûl eserinde tartışıla gelmiştir. Konuyla ilgili Sünnî camiada müstakil çalışmalar yapılmıştır.⁶ Câferî çevrede bu konuya has bir çalışmaya rastlayamadık. Konu daha çok icthâd ve fıkıh tarihini konu edinen eserlerde, usûl eserlerinin icthâd bahsinde ve bazı makalelerde işlenmiştir. Bu çalışma kapsamında, Sünnî camiada konuyla ilgili yapılan çalışmalarda kendisine pek değinilmeyen, Câferî âlimlerinin Hz Peygamber dönemi icthâd meselesi hakkındaki kanaatleri, diğer mezhep âlimlerinin görüşleri ışığında, tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Hz. Peygamber'in İctihâdı Meselesi

Genel olarak Hz Peygamber'in icthâdı konusunda olumsuz görüşte olan Câferî âlimlerin görüşlerinin konumunu tespit için evvela bu konuya olumlu yaklaşan âlimlere ve konuyla alakalı delillerine değinilecektir. Hz. Peygamber'in icthâdı konusunda olumsuz görüş bildiren âlimlere genel olarak yer verildikten sonra Câferî âlimlerin konuyla alakalı görüşleri ve ileri sürdüğü deliller tespit edilmeye çalışılacaktır. Son olarak da Hz Peygamber döneminde sahabenin icthâdı konusu hakkındaki görüşlere ve Câferî âlimlerin konuyla ilgili kanaatlerine değinilecektir.⁷

1.1. Hz. Peygamber'in İctihâd Ettiğini Kabul Edenler ve Delilleri

1.1.1. İctihâd Ettiğini Kabul Edenler

İctihâd-ı Resul'ü kabul edenler, O'nun her konuda mı yoksa bazı konularda mı icthâd ettiği noktasında ihtilaf etmişlerdir. Bu görüşleri şöyle sıralamak mümkündür:

Birincisi, her konuda icthâd ettiğini kabul edenlerdir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin cumhuru; İmam Mâlik, İmam Şâfiî, Ahmet b. Hanbel ve hadisçilerin çoğunluğu ile Zeydî âlim Şevkânî bu görüştedir.⁸

⁶ Bkz. Abdülcelîl İsâ, *İctihâdü'r-Resûl*, Küveyt 1389/1969; Nâdiye Şerîf Ömerî, *İctihâdü'r-Resûl*, Beyrut 1405/1985.

⁷ İctihâd-ı Resul ile ilgili Câferî âlimlerin yorumları hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû Câfer Muhammed b. Hasan Tûsî, *el-Mebsût fî Fıkhi'l-İmâmîyye*, Mektebetü'l-Murtedeviyye lî İhyâi'l-Âsârî'l-Câferiyye, Tahran 1387, c.2, s.114-117; Hüseyin b. Yusuf b. Mutahhar Esedî 'Allâme Hillî, *Nihâyetü'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*, Müessesetü'l-İmâm Sâdık, Kum 1429, c.5, s.172-188; a.mlf. *Mebâdü'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*, el-Mektebetü'l-A'lâmî'l-İslâmî, Kum 1404, s.240-241; Câfer Sübhânî, "el-Kavlü's-Sedîd fî'l-İctihâd ve't-Taklîd" (Nihâyetü'l-Vusûl'ün mukaddimesi), Müessesetü İmâm Sâdık, Kum 1429, c.5, s.7-36; Muhammed İbrâhim Cennâfî, *Edvârü'l-İctihâd ez Didegâh-ı İslâmî*, Müessesese Kayhân, byy 1372, s.54-85; Murtazâ Rehimî, "Tatavvuru İctihâd", Du Feslnâme İlmi-Tehessusu 'Allâme, Pâyiz ve Zımistân 1989, sy.29, ss.23-65; Yahya Muhammed, *el-İctihâd ve't-Taklîd ve'l-İttiba' ve'n-Nazar*, Müessesetü'l-İntişârâtî'l-'Arabîyye, Beyrut 2000, s.52-61; Adnan Ferhân Âl-i Kâsım Ebû Enes, *Tatavvuru Hareketi'l-İctihâd 'inde's-Şi'ati'l-İmâmîyye*, Merkezeti'l-Mustafâ, Kum 1432, s.81-121; İsâ Polat, "İctihâd ve Müctehid Anlayışı Paralelinde Hz. Peygamber'in Müctehidlik Meselesi", İntizar Dergisi, c.1, sy.1, ss.161-187.

⁸ Ebu'l-Hüseyin Ali b. Ebî Ali Seyfüddîn Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, Beyrut 1985, c.2, s.398; Muhammed b. Ali Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakki min 'İlmi'l-*

İkincisi, sadece dünya işleri ve harp konusunda ictihâd ettiğini kabul edenlerdir. Usûl eserlerinde bu görüş zikredilmekle birlikte temsilcilerinin kim olduğuna dair net bilgi verilmemiştir.⁹ Bazı eserlerde dünya işleri ve harp konularında Hz. Peygamber'in ictihâd ettiği hakkında Sünnî âlimlerin icmasının olduğu iddia edilmiştir.¹⁰ Şîa'nın Zeydiyye kolundan bazı âlimlerin de bu görüşte olduğu kabul edilir.¹¹ Hz. Peygamberin ictihâd konusunda genel olarak olumsuz görüş bildiren İbn Hazm, harp ve dünya işleri konusunda ictihâd-ı Resul'ü kabul etmiştir.¹²

Üçüncüsü, Hz. Peygamber'in ictihâdını aklen ve şer'an caiz görüp, ictihâd etmeden önce vahyi beklemesini şart koşanlardır. Bu görüş Hanefî usûl âlimlerinin çoğunluğuna nispet edilir.¹³

Dördüncüsü, Hz. Peygamber'in ictihâdını aklen mümkün görüp vukuu hususunda tevakkuf edenlerdir. Bu görüş Kâdî Ebû Bekir Bâkillânî ve İmam Gazzâlî'ye nispet edilir. Bazıları İmam Şâfiî'nin de bu görüşte olduğunu kabul eder.¹⁴ Ayrıca Câferî mezhebinden Şerif Murtazâ ile Muhakkık Hillî de bu görüşü kabul etmişlerdir.¹⁵

1.1.2. İctihâd Ettiğini Kabul Edenlerin Delilleri

Bu görüşte olanların ileri sürdüğü delillerden öne çıkanları şöyle sıralamak mümkündür:

(1) Ku'an-ı Kerim'de Haşr süresi ikinci âyette, Benû Nadîr Yahudileri'nin Peygamber'e ihanet edip isyan etmelerinden dolayı Allah'ın onların kalbine korku vermesi sonucu kendi ve müminlerin elleriyle sağlam kalelerini yıkmaları cezasıyla cezalandırılmalarına değinildikten sonra; yaptıkları hatadan dolayı onların başına gelen akıbete bakıp “*Ey akıl sahipleri ibret alın*”¹⁶ denilmektedir. Böyle yapan başkası da olsa aynı akıbete uğrar. Basiret sahibi her mü'min bununla muhatap olduğu gibi, herkesten daha çok akıl ve basiret sahibi olan Peygamber

Usûl, Dâru'l-Fadîle, Riyad 2000, c.1, s.1049; 'Ömerî, *İctihâdü'r-Resûl*, s.43; Hayrettin Karaman, *İslam Hukukunda İctihâd*, İFAV Yay., İstanbul 1996, s.38; Şimşek, *Hiz. Peygamber'in İctihâd ve Tasarrufları*, s.126; Selahaddin Kıyıcı, “Peygamber'in (s.a.s.) İctihâdları”, Yüzüncü Yıl Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Van 1994, c.1, sy.1, s.11.

⁹ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *el-Mahsûl fî 'İlmi Usûli'l-Fıkıh*, Taha Câbir Feyyaz Alvânî (Thk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1412, c.5, s.7.

¹⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.398; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, c.1, s.1049; Kıyıcı, “Peygamber'in (s.a.s.) İctihâdları”, s.18.

¹¹ Sârimuddîn İbrahim b. Muhammed Vezîr, *el-Fusûlü'l-Lü'lüyye fî Usûli Fıkhi'l-İtreti'z-Zekiyye*, M. Yahya Sâlim Azzân (Nşr.), Beyrut 2001, c.1, s.279.

¹² Ebû Muhammed Ali Endelüsî Zâhirî İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûlü'l-Ahkâm*, Matbû'atü'l-Âsime, Kâhire 1345, c.5, s.703.

¹³ Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Serahsî, (490/1095), *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, c.2, s.91; 'Ömerî, *İctihâdü'r-Resûl*, s. 43.

¹⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, c.2, s.342; Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.398; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, c.1, s.1049; Karaman, *İslam Hukukunda İctihâd*, s.38.

¹⁵ Ali b. Hüseyin Müsevî Şerif Murtazâ, *ez-Zerî'a ilâ Usûli's-Şerî'a*, İntişâratü Dânişgâhi Tahrân 1346, s.794-795; Necmuddîn Cafer b. Hasan Muhakkık Hillî, *Me'âricü'l-Usûl*, Müesses-i İsmâiliyân, Kum 1408, s.180.

¹⁶ Kur'an-ı Kerim, Haşr 59/2: هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَتَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمُ الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

(sas) de muhataptır. Dolayısıyla müminler için kıyas ve ictihâd etmeye delil olan mezkûr ayet, Peygamber ictihâdî için evleviyetle delil olacağı ileri sürülmüştür.¹⁷

(2) Nisâ süresi 83. âyetinde şöyle buyrulur: “Onlara (savaşan müminlere/münafıklara) güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar; hâlbuki onu, Resul'e veya aralarında yetki sahibi kimselere (ulü'l-emre) götürselerdi, onların arasından işin içyüzünü anlayanlar (istinbât edebilenler), onun ne olduğunu bilirlerdi. Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz.”¹⁸ Bu âyetinde geçen “istinbât” ile ilimde derin anlayış sahibi olama kastedildiğinden, Hz. Peygamber'in böyle bir faziletten mahrum bırakılamayacağı ve O'nun diğerlerinden daha fazla istinbât gücüne sahip olduğu kabul edilmiştir.¹⁹

(3) Âl-i İmrân 159. âyetinde geçen “İş hakkında onlara (ashâbına) danış”²⁰ ifadesinin istişareyi Peygamber'e emrettiği kabul edilmiştir. Hakkında nass olan bir meselede istişare olmayacağı için âyetinde hakkında nass olmayıp re'y ve ictihâda konu olan meselelerin söz konusu edildiği ifade edilmiştir.²¹ Bu konuda delil olarak getirilen istişare örnekleri şunlardır: Hz. Peygamber'in Bedir esirleri hakkında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le istişaresi, Hendek savaşı sırasında Medine hurmalarının üçte birinin savaştan çekilmeleri için Gatafân kabilesine verilmesi hususuyla alakalı ashopla istişaresi, ezânî vahiy beklemeksizin istişareyle başlatması.²²

(4) Kur'an-ı Kerim'de Peygamberimiz hakkında gelen *itap* içerikli uyarı ayetleri, O'nun ictihâd ettiğine bir diğer kanıt olarak kabul edilmiştir. Bunlara örnek olarak şunlar zikredilir.²³ Bedir savaşı sonucunda esirlere ne yapılacağı konusu²⁴, Tebûk seferinde münafıklara savaşa katılmama izni vermesi²⁵; Münafıkların başı Abdullah b. Übeyy b. Selûl'un cenaze namazını kıldırma teşebbüsü²⁶, Abdullah b. İbn Mektûm'a karşı tavrı²⁷, hanımlarının rızası için içtiği bal şerbetini kendine haram kılma teşebbüsünde bulunması²⁸, gelecek zamana yönelik hadiselerde “inşallah” demeyi unutmaması...²⁹

¹⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.399; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, c.1, s.1047; ‘Ömerî, *İctihâdü'r-Resûl*, s. 49-50; Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılığı Bakımından Hz. Peygamber'in İctihâd ve Tasarrufları*, TDV. Yay., Ankara 2011, s.147; Kıyıcı, “Peygamber'in İctihadları”, s.28, s.37;

¹⁸ Kur'an-ı Kerim, Nisâ 4/83: وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَتَبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يُسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ

¹⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.400; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c.2, s.93; ‘Ömerî, *İctihâdü'r-Resûl*, s.53-54; Karaman, *İslam Hukukunda İctihâd*, s.38; Şimşek, *Hiz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s.150-151; Kıyıcı, “Peygamber'in İctihadları”, s.128.

²⁰ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran 3/159: وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ

²¹ Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.399.

²² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, s.93-94; İsa, *İctihâdü'r-Resûl*, 76-77; ‘Ömerî, *İctihâdü'r-Resûl*, s.54-56; Şimşek, *Hiz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s.149-150; Kıyıcı, “Peygamber'in İctihadları”, s.29-30.

²³ İtâb ayetleriyle alakalı yapılan geniş yorumlar için bkz. Saffet Sancaklı “Hz. Peygamber'in Bazı Nitelikleri Açısından Kur'an-ı Kerim'de Kendisini Uyarıcı Ayetlerin Analizi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c.15, sy.3, ss.435-446; Abdullah Bingöl, “Kur'an'da Hz. Muhammed'e Yönelik Eleştiriler”, *Şırnak Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.7, sy.13, ss.47-72; Kırş bkz. Recep Demir, “İtâb Ayetlerinin Şîi Yorumu: Tabâtabâi Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c.5, sy. 4, ss.1047-1082.

²⁴ Kur'an-ı Kerim, Enfâl 8/67-69.

²⁵ Kur'an-ı Kerim, Tevbe 9/42-43.

²⁶ Kur'an-ı Kerim, Tevbe 9/84.

²⁷ Kur'an-ı Kerim, Abese 80/1-10.

²⁸ Kur'an-ı Kerim, Tahrîm 66/1-3.

²⁹ Kur'an-ı Kerim, Kehf 18/23-24.

Bu itap konuları hakkında önceden bir hüküm olmadığından Peygamberimizin kendi re'y ve ictihâdıyla hükme vardığı ve gelen ayetlerin bu konularda yapılan ictihâdı düzeltmek için geldiği değerlendirilmesi yapılmıştır.³⁰

(5) Enbiyâ süresi 78-79. ayetlerinde şöyle buyrulur: “*Davud ve Süleyman da milletin koyunlarının yayıldığı bir ekin hakkında hüküm veriyorlarken, Biz onların hükmüne şahittik. Süleyman'a bu meselenin hükmünü bildirmiştik; her birine hüküm ve ilim verdik. Hz. Davud ile beraber tesbih etsinler diye dağları ve kuşları buyruk altına aldık. Bunları biz yapmıştık.*”³¹ Hz. Süleyman ile Hz. Davud'un bu dava hakkında kendi reyleriyle verdikleri hükümde Davud'un isabet etmediği buna karşılık Hz. Süleyman'ın verdiği hükmün isabetli olduğu belirtilmiştir. Bu ayetlerde anlatılan hususlar, Peygamberimizin diğer Peygamberler gibi ictihâd edebileceğine kanıt olarak getirilmiştir.³²

(6) Hz. Peygamber Medine'ye geldiği zaman insanların daha iyi verim almak için hurma dallarını birbiri üzerine silkeleyerek ya da birinin dalını diğerine asarak tozlama usûlüyle aşıladıklarını görür ve onlara bu işi yapmamalarının daha faydalı olacağını söyler. İnsanlar bu aşılama işini bırakırlar. O yıl aşılama yapılmadığı için verim alınmaz. Hz. Peygamber'e durum arz edilince, “*Size dininizden bir şey emredersem onu hemen alın, kendi reyimden bir şey emredersem, neticede ben de bir beşerim. Ben sadece bir zanda bulundum. Bu zannımdan dolayı beni muaheze etmeyin. Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz.*”³³ buyurmuştur. Bu hadis Peygamberimizin zaman zaman kendi yaşam tecrübesiyle bazı konularda görüş belirttiğinin, ictihâd ettiğinin örneklerinden kabul edilmiştir.³⁴

(7) Peygamberimiz'in “*Muhakkak ki ben, hakkında vahiy nazil olmayan konularda, aranızda kendi reyimle hüküm veririm*”,³⁵ “*Vahiy inmeyen konularda ben de sizin gibiyim.*”³⁶ ifadeleri ictihâd ettiğine delil olarak kabul edilir.³⁷

Câferî âlimler tarafından, yukarıda Hz. Peygamber'in ictihâd ettiği konusunda sayılan deliller çeşitli açılardan eleştiriye tabi tutulmuştur. İctihâda kanıt olarak ileri sürülen ayetlerin delalet açısından Hz Peygamberin ictihâdına delil olamayacağı, itap ayetlerinin bazılarının muhatabının Hz. Peygamber olmadığı, bazılarının ise hükmi değil irşâdi olduğu için delil olamayacağı ileri sürülmüştür. Delil olarak ifade edilen haberlerin/hadislerin bazılarının ictihâda konu olmayan dünyevi meselelerle alakalı olduğu için, bazılarının haber-i vâhid olduğu için usûl açısından delil olamayacağı, diğerlerinin ise “*O'nun konuşması ancak vahiyledir*” “*Ben*

³⁰ Bkz. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c.2, s.95; Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.399; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, c.1, s.1049; İsa, *İctihâdü'r-Resûl*, s.50-51, 61, 63-65, 71-74; Şimşek, *Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s.153-155; Kıyıcı, “Peygamber'in (s.a.s) İctihadları”, s.30-31.

³¹ Kur'ân-ı Kerim, Enbiyâ 78-79: *وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفِثَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعَلَّمَا وَسَخَرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ*

³² Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.399; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c.2, s.93; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, c.1, s.1048; Şimşek, *Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s.156-157;

³³ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *es-Sahîh*, Dâru'l-Ğedîrî'l-Cedîd, Kahire 2007, Fedâil 139 (2361), s.851.

³⁴ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c.2, s.92; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, c.1, s.1045; İsa, *İctihâdü'r-Resûl*, 58-60; Şimşek, *Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s.157-158; Kıyıcı, “Peygamber'in (s.a.s) İctihadları”, s.23.

³⁵ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as Sicistânî, *es-Sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2009, Akziye 7 (3585), s.569.

³⁶ Ebi'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî (360/970), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Hamdî Abdulmecîd (Thk.), byy. ty., c.20, s.67.

³⁷ Bkz. Karaman, *İslam Hukukunda İctihâd*, s.39.

ancak bana vahy olana uyarım” ayetlerinde geçen sarîh ifadelere ters olduğu için delil olamayacağı ileri sürülmüştür.³⁸

1.2. Hz. Peygamber’in İctihâd Etmediğini Savunanlar ve Delilleri

İctihâd etmediğini ileri sürenlere baktığımızda ekserinin Sünnî camianın dışında olduğu görülmektedir. Bu konunun taraftarlarına değinildikten sonra özellikle asıl araştırma konumuz olan Câferî âlimlerin konuyla ilgili görüşlerine ve ileri sürdükleri delillere yer verilecektir.

1.2.1. İctihâd Etmediğini Savunanlar

Hz. Peygamber’in ictihâd etmediğini kabul eden görüş taraftarlarının; Câferîler³⁹, Zâhirîler’in başta gelen âlimi Dâvûd Zâhirî (202/817), İbn Hazm (456/1064), Mutezilî Ebû Ali Cubbâî (303/916) ve oğlu Ebû Hâşim (321/933) başta olmak üzere Mu’tazile’nin çoğunluğu ile Eş’arîler’den bazı âlimlerin olduğu kabul edilmektedir.⁴⁰

1.2.2. İctihâd Etmediğini Savunan Câferî Âlimlerin Görüşleri

Tarih boyunca Câferî âlimlerin, Hz. Peygamber’in (sas) ictihâd etmediği konusunda ittifak ettikleri kabul edilmektedir. Bunun istisnası; ictihâdî aklen vâkî görüp şer’an vâkî görmeyen Şerif Murtezâ ile ictihâdî günümüz anlamıyla ilk kabul eden Muhakkık Hillî’dir.

Bu konuda ilk dönem Câferî usûlcüden Ebû Câfer Tûsî ictihâd ve kıyasın kendileri tarafından kabul edilmediğinden, Hz. Peygamber için de hem aklen hem de şer’an ictihâdın câiz olmadığını ileri sürdüğü gibi; sahabe için de ictihâdın hiçbir şekilde câiz olmadığını savunur. Tûsî konuyla ilgili *el-Udde* adlı usûl eserinde şöyle demektedir: “Bu mesele bizim usûlümüzde reddedilmiştir. Biz kıyas ve ictihâdın şeriatla kullanılmasının câiz olmadığını daha önce açıklamıştık. Bu sabit olduktan sonra Peygamberimiz için ictihâd ve kıyas câiz olmadığı gibi, ne O’nun yaşadığı dönemde kendisine tabi olanlar için -ister huzurunda ister gıyabında-, ne de O’nun vefatından sonra câiz değildir.”⁴¹

Şerif Murtezâ’nın konuyla alakalı olumlu görüşünü yansıtan ifadesi şöyledir: “Eğer denilirse ki: Aklî açıdan Nebî’nin (sas) bazı şer’î konularda ictihâdla amel ettiğini kabul ediyor musunuz? Deriz ki: Maslahatla alakalı olursa akıl bunu reddetmez. Eğer denilirse ki: O’nun ahkâmla alakalı konularda ictihâd ettiğini câiz görenler var. Biz deriz ki: Bunda sahih olan O’nun ictihâd yapmadığıdır. Hz. Peygamber’in kıyas ve fîrûu usûle hamletme yöntemlerini kullanarak şer’î meselelerde ictihâd etmediğini (daha önce)⁴² ispatlamıştık”⁴³

³⁸ Bkz. Yahya Muhammed, *el-İctihâd ve’t-Taklîd*, s.55-61; Ferhân, *Tatavvur*, s.113-122; Demir, “İtâb Ayetlerinin Şîi Yorumu: Tabâtabâî Örneği”, s.1047-1082; Krş için bkz. ‘Ömerî, *İctihâdü’r-Resûl*, 43-69,

³⁹ ‘Allâme Hillî, *Mebâdiu’l-Vusûl*, s.240-241; Cennâtî, *Edvâru’l-İctihâd*, s.59.

⁴⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.398; Şevkânî, *İrşâdü’l-Fuhûl*, c.1, s.1049; ‘Ömerî, *İctihâdü’r-Resûl*, 40-41; Şimşek, *Hz. Peygamber’in İctihâd ve Tasarrufları*, s.126; Kıyıcı, “Peygamber’in (s.a.s) İctihadları”, s.11.

⁴¹ Ebû Câfer Muhammed b. Hasan Tûsî, *el-Udde fî Usûli’l-Fıkh*, Çaphaneyi Sitâre, Kum 1417, c.2, s.733: اعلم أن هذه المسألة تسقط عن أصولنا، لأننا قد بينا أن القياس والاجتهاد لا يجوز استعمالها في الشرع، وإذا ثبت ذلك فلا يجوز للنبي صلى الله عليه وآله وسلم ذلك ولا لاحد من رعيته حاضرا كان أو غائبا، لا حال حياته ولا بعد وفاته استعمال ذلك على حال

⁴² Şerif Murtazâ, *ez-Zerî’a ilâ Usûli’s-Şerîa*, s.669-792.

⁴³ Şerif Murtazâ, *ez-Zerî’a ilâ Usûli’s-Şerîa*, s.794:

فإن قيل: أفترجون من طريق العقل أن يتعبد النبي صلى الله عليه وآله بالاجتهاد في بعض مسائل الشرع. قلنا: العقل لا يمنع من ذلك إذا تعلقت به مصلحة. فإن قيل: فجزوا أن يكون في أحكامه صلى الله عليه وآله ما طريقة الاجتهاد. قلنا: الصحيح في المنع من ذلك هو أنا قد دللنا على أن القياس وحمل الفروع على الأصول في الشريعة مما لم يتعبد به.

Muhakkık Hillî'nin bu konudaki görüşü Şerif Murtezâ'ya benzer olduğu halde, konuyla alakalı ulaşabildiğimiz hiç bir Câferî eserde Hillî'nin bu görüşüne dikkat çekilmemiştir. Muhakkık Hillî, Hz. Peygamber (sas) hakkında kıyasî ictihâd hariç, meşru istidlâl yöntemleri kullanılarak şer'î ahkâmı istihrâcla yapılan ictihâdın cevâzı konusunda kendileri açısından bir maninin olmadığını kabul ederek Şerif Murtezâ'nın "aklen vâki şer'an/amelen vaki olmadığı" görüşünü paylaşmaktadır. Konuyla ilgili ifadesinde şöyle demektedir: "Peygamber'in, kıyas hariç tutulmak kaydıyla şer'î nazariye yoluyla şer'î ahkâmı istihrâc edip onunla amel etmesi câiz midir? Biz bunun cevâzı hakkında bir mani görmüyoruz (lâ nemne'û). Bu vaki olmuş mudur bunu bilmiyoruz."⁴⁴

Bu konuda son sözü 'Allâme Hillî söylemiştir. Konuyla ilgili ifadesi şu şekildedir: "İmâmiyye/Câferiyye ve Mu'tezilî Cubâyân (Ebû Ali el-Cubbâi ve oğlu Ebû Hâşim Cubbâi) Peygamberin ahkâmı alakalı hiçbir şeyde ictihâdla amel etmediğini kabul ederler".⁴⁵ 'Allâme Hillî'nin bu konudaki ifadesi daha sonra gelen Câferî âlimlerin geneli tarafından benimsenmiştir.⁴⁶

Câferî âlimlerin genelini; Hz. Peygamber'in ictihâdının ne şer'an ne de aklen câiz olmadığı şeklindeki görüşü 'Allâme Hillî'den itibaren üzerinde icma edilen bir görüş olarak kabul edildiğinden konuyla alakalı muasır araştırmacılar Ebu'l-Kâsım Gorcî de, Câferî âlimler açısından Peygamber Efendimiz'in ictihâd yapmasının şer'î ve aklî açıdan mümkün olamayacağını belirttikten sonra, Peygamber'in ictihâdları diye sunulan örneklerin O'nun tebyîn görevinin bir gereği olduğu ve O'nun tarafından yapılan izahatların kesin hükümler niteliğinde olduğu ve herhangi bir müctehidin ictihâdı gibi değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁷

⁴⁴ Muhakkık Hillî, *Me'âricu'l-Usûl*, s.180:

وهل يجوز أن يكون متعبداً باستخراج الأحكام الشرعية بالطرق النظرية الشرعية عدا القياس؟ لا نمنع من جوازه، و ان كنا (لا نعلم) وقوعه.

⁴⁵ 'Allâme Hillî, *Nihâyetü'l-Vusûl*, c.5, s.172; a.mlf. *Mebâdiu'l-Vusûl*, s.240.

⁴⁶ Konuyla alakalı ülkemizde yapılan bir araştırmada; "Hz Peygamber'in sözlerinin nebevî ve semâvî teşrîler olduğu, ictihâd olarak değerlendirilmeyeceği, ictihâdın müctehidler için söz konusu olduğu, bu kısımda seleflerinin yolunu izlemekle birlikte dünya işleri, savaş meseleleri ve davaları karara bağlama konularında gaybî bilmediği için diğer insanlar gibi bir beşer olduğunu söyleyerek seleflerinden ayrıldığı" şeklinde, muâsır müelliflerden Ahmet Vezîr'in görüşü özetlendikten sonra: "Bu görüş, Şia'nın geçirdiği evreyi göstermesi bakımından önemlidir" denilmektedir. (Şimşek, Hz. Peygamber'in İctihâd ve Tasarrufları, s.133-135). Bu tespitin yanlış oluğu şu açıdan baktığımızda görülmektedir. Ahmet Vezîr'in Zeydî mezhebine mensup olduğu, kendisine ait usûl eserine bakıldığında açıkça görülmektedir. Söz konusu çalışmada Şia'da selefler olarak bahsettiği, Şerif Murtezâ ile Ebû Câfer et-Tûsî'dir. Bunların Zeydî değil Câferî âlimler olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Dolayısıyla Zeydî olan Ahmet Vezîr'in görüşünün Câferiyye'nin Hz. Peygamber ictihâdına bakışında geçirdiği evreler olarak yansıtılmasının yanlış bir değerlendirme olduğu açıktır. (Ahmet b. Muhammed b. Ali Vezîr, *el-Musaffâ fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 2002. Peygamberin ictihâdıyla alakalı yapılan değerlendirme 805-808. sayfalar arasındadır. Konuyla alakalı verilen Ali Vezîr'in görüşünü yansıtan kısmı söz konusu kitabın ilgili bölümünde bulamadık. Ayrıca Ahmet Vezîr'in Zeydî usûl âlimlerinden olduğuyla ilgili bkz. Fatih Yücel, "Zeydiyye", TDV İslam Ans., İstanbul 2013, c.44, s.337.)

⁴⁷ Ebu'l-Kâsım Gorcî, "İctihâd", Dâiretü'l-Meârif Büzürgü İslâmî, Merkez-i Dâiretü'l-Meârif, Tahran 1373, s.604-605; a.mlf, "İctihâda Yeni Bakışlar" Seyyid Ali Gaemmagamî (Çev.), <http://turkish.irib.ir/haberler/item/241755> (Erişim tarihi: 19.03.2017)

1.2.3. İctihâd Etmediğini Savunan Câferî Âlimlerin İleri Sürdüğü Deliller

Câferî âlimlerin Hz. Peygamber'in ictihâd etmeyeceğiyle ilgili ileri sürdükleri delillerin çoğu Sünnî usûl eserlerinde, özellikle Gazzâlî'nin (505/1111) *el-Mustasfâ*⁴⁸, Âmidî'nin (631/1233) *el-İhkâm*⁴⁹ ve İbn Hazm'ın (456/1064) *el-İhkâm*⁵⁰ adlı eserlerinde ileri sürülen delillerle benzerlik göstermektedir. Câferî usûlcüler arasında konuyla ilgili en geniş değerlendirmeyi 'Allâme Hillî'nin (726/1326) *Nihâyetü'l-Usûl* adlı eserinde görmekteyiz. Ondan sonra Câferî ulema tarafından Peygamber ictihâdını kabul edenler ve etmeyenlerin delilleri genel olarak 'Allâme Hillî'nin ileri sürdüğü deliller çerçevesinde işlenmiştir.⁵¹

Konuyla alakalı ileri sürülen delillerden dikkat çekenleri şöyle sıralamak mümkündür:

(1) Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de "O (Peygamber) kendi heva ve hevesinden konuşmaz. O'nun konuşması ancak vahiyledir" ⁵² başka bir âyette ise "De ki: Ben kendimden onu (ayeti/Kur'ân'ı) değiştiremem. Ben ancak bana vahy olana uyarım." ⁵³ buyurmaktadır. Bu ayetlerden açıkça, Peygamberimiz'den ictihâdın sadır olmasının mümkün olamayacağını açık kanıtları olarak kabul edilmiştir.⁵⁴

(2) İctihâd zan ifade eder. Nasıl ki, bir kişi kıblenin hangi yönde olduğunu bildiği halde başkasını taklit etmesi ve zanna rücû' etmesi câiz değilse; Resul'ün vahiy kanalıyla kesin hükme ulaşma imkânı varken ve bu hakikati bildiği halde zan olan ictihâdla iktifa etmesinin düşünülemeyeceği ileri sürülmüştür.⁵⁵

(3) Nisâ süresi 65. âyette geçtiği üzere Hz. Peygamber'in hükmüne muhalefet küfür olarak kabul edilmiştir: "Hayır, Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar." ⁵⁶ Hâlbuki ictihâda muhalefet küfür kabul edilmediği gibi kişi ictihâd ettiği zaman hata işlerse bile bir sevap alacağı nasla sabittir. Yaptığı hatayla ecir alan kişi küfürle itham edilmeyeceğine göre Hz Peygamber'in hükmünün de bu ayete göre ictihâd kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir.⁵⁷

(4) Eğer Hz. Peygamber'in ictihâdla amel ettiği kabul edilirse ahkâmın inmesi için Peygamber'in vahiy beklemesine gerek olmazdı. Vahiy beklediği konularla alakalı aklın hükmü ona malumdu, ictihâd yöntemleri kendisi tarafından da biliniyordu. O'nun ictihâd etmesi câiz olsaydı, bir mesele çıktığında vahiy beklemeden ictihâdla hüküm vermesi gerekirdi. Kendisine

⁴⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, c.2, s.340-345.

⁴⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, c.4, s.398-407.

⁵⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm*, c.5, s.699-706.

⁵¹ Sübhânî, "el-Kavlü's-Sedîd fi'l-İctihâd ve't-Taklîd", c.5, s.7-36; Cennâtî, *Edvâru'l-İctihâd*, s.54-85; Rahîmî, "Tatavvuru İctihâd", s.33-39; Yahya Muhammed, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s.52-61; Ferhân, *Tatavvur*, s.81-121; Polat, "İctihâd ve Müctehid Anlayışı Paralelinde Hz. Peygamber'in Müctehitlik Meselesi", s.166-183.

⁵² Kur'ân-ı Kerim, Necim 53/3-4: وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

⁵³ Kur'ân-ı Kerim, Yunus 10/15: بَدَّلَهُ قُلُوبًا لِّئِنْ أَبَدَلَهُ مِنْ تِلْكَأَنفُسِي إِنَّ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ

⁵⁴ 'Allâme Hillî, *Nihâyetü'l-Vusûl*, c.5, s.172; Cennâtî, *Edvâru'l-İctihâd*, 70-71; Ferhân, *Tatavvur*, s.103-104; Yahya Muhammed, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s.53; Rahîmî, "Tatavvuru İctihâd", s.37.

⁵⁵ 'Allâme Hillî, *Nihâyetü'l-Vusûl*, c.5, s.173; Cennâtî, *Edvâru'l-İctihâd*, 63; Ferhân, *Tatavvur*, s.105-106; Yahya Muhammed, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s.53; Rahîmî, "Tatavvuru İctihâd", s.37.

⁵⁶ Kur'ân-ı Kerim, Nisâ 5/65: فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

⁵⁷ 'Allâme Hillî, *Nihâyetü'l-Vusûl*, c.5, s.173; Bkz. Ferhân, *Tatavvur*, s.108-109.

soru sorulduğu zaman vahiy beklediği kesin olarak bilinen, zihâr ve li‘ân konuları buna örnek olarak verilir.⁵⁸

(5) İctihâd hatayla maluldür. Resul ise hatadan masumdur. Onun verdiği bir hüküm için hatalıdır, denilmesi ise masumluk sıfatına ters olacağı ifade edilmiştir.⁵⁹

(6) Bir konuda icthâd edebilmek için o konuda nassın olmaması gerekir. Her hal ve şerâitte kendisine vahiy gelen Peygamber için böyle bir halin varlığı düşünülemeyeceğine göre, şart yok olduğunda meşrutun da yok olacağı ileri sürülmüştür.⁶⁰

(7) Hz. Peygamber’den icthâdî bir hükmün sâdır olduğunu kabul ettiğimizde başkası için o icthâd, (başka bir icthâd için) asıl olamaz. Çünkü icthâd fûrûun asla tahmîlidir, asl’ın kendisi değildir.⁶¹ Dolayısıyla “asl” olan Peygamber icthâd etmez, çünkü O icthâd için kaynaktır.

(8) Şer‘î ahkâm, kullar tarafından bilinmeyen maslahatlara mebnîdir. Eğer Resul kendi görüşüyle hükmetmiştir dersek; bu, aslah (en iyi-en doğru) hakkında bilgisi olmayana tefvîz (kendi hakkını ona verme) olur. Çünkü Resulün kendi görüşüyle icthâd etmesi durumunda, aslah olmayanı tercih etme ihtimali bulunmaktadır. Bu da dinî maslahatlar ve şer‘î ahkâm hakkında ihtilâl (bozulma-karışıklık) sonucunu doğuracağı ifade edilmiştir.⁶²

(9) Hz. Peygamber’in görüşünde ve verdiği haberlerde doğruluğu sabit olduğundan O’nun doğruluğu kendisi tarafından kesin bilinmeyen bir şeyi haber vermesinin düşünülemeyeceği gibi aynı şekilde doğruluğunu bilmediği bir şey hakkında hüküm vermesinin de caiz olamayacağı ileri sürülmüştür.⁶³

(10) Eğer Allah Peygamber’e icthâd hakkı verseydi; o zaman Peygamber’i elçi gönderme, kendi reyiyle şeriat ihdas etme ve şeriatı nesh etmeye de yetkili kıları. Bunların hepsinin bâtıl olduğu hakkında şüphe olmadığından icthâd da düşünülemeyeceği ifade edilmiştir.⁶⁴

(11) Eğer Resul kendi reyi ve icthâdıyla ahkâm-ı şer‘iyye belirliyor, denilirse; bu O’nun hakkında “kendi nefsi isteklerine göre şeriat koyuyor” ithamına sebep olurdu. İctihâd bu sebeple, O’nun için düşünülemeyeceği ileri sürülmüştür.⁶⁵

(12) Kur’ân’ın birden inmeyip yirmi üç sene boyunca ihtiyaç hâsıl olduğunda tedricen inmesi, Hz. Peygamber’in icthâda ihtiyaç duymayacağına bir delil olarak kabul edilmiştir.⁶⁶

(13) İctihâd câiz olsaydı siyer kitaplarında Peygamberimiz’den icthâda ve rey’e davetini içeren bir bilgi olurdu. Böyle bir çağrısının vaki olmadığı için icthâd ettiğinin de ileri sürülemeyeceği ifade edilmiştir.⁶⁷

(14) İctihâd Hz. Peygamber için câizdir dediğimizde bunun sonucu olarak O’nun emrine muhalefet de câiz olur. Peygamber’e muhalefet ise icma ile câiz olmadığından onun için icthâdın da düşünülemeyeceği ileri sürülmüştür.⁶⁸

⁵⁸ ‘Allâme Hillî, *Nihâyetü’l-Vusûl*, c.5, s.173; Ferhân, *Tatavvur*, s.110-111; Rahîmî, “Tatavvuru İctihâd”, s.37.

⁵⁹ ‘Allâme Hillî, *Nihâyetü’l-Vusûl*, c.5, s.174; Cennâtî, *Edvâru’l-İctihâd*, 69; Rahîmî, “Tatavvuru İctihâd”, s.37.

⁶⁰ ‘Allâme Hillî, *Nihâyetü’l-Vusûl*, c.5, s.174.

⁶¹ ‘Allâme Hillî, *Nihâyetü’l-Vusûl*, c.5, s.174.

⁶² ‘Allâme Hillî, *Nihâyetü’l-Vusûl*, c.5, s.174; Ferhân, *Tatavvur*, s.110.

⁶³ ‘Allâme Hillî, *Nihâyetü’l-Vusûl*, c.5, s.174; Ferhân, *Tatavvur*, s.109; Rahîmî, “Tatavvuru İctihâd”, s.37.

⁶⁴ ‘Allâme Hillî, *Nihâyetü’l-Vusûl*, c.5, s.174.

⁶⁵ ‘Allâme Hillî, *Nihâyetü’l-Vusûl*, c.5, s.175.

⁶⁶ Cennâtî, *Edvâru’l-İctihâd*, 64-65; Ferhân, *Tatavvur*, s.107-108.

⁶⁷ Cennâtî, *Edvâru’l-İctihâd*, 68; Ferhân, *Tatavvur*, s.111.

(15) İctihâd eden âlimlerin, eski ictihâdında tağyîr ve tebdîl'e gittiklerini görüyoruz. Peygamberimiz'den sadır olan hükümlerde ise böyle değişikliklere rastlanılmaz.⁶⁹ Bu da onun ictihâd etmediğine bir başka delil olarak kabul edilmiştir.⁷⁰

Hiz. Peygamber'in (sas) ictihâd edip etmediğı konusuyla alakalı eserlerde ileri sürülen delillerden öne çıkanlar yukarıda sayılanlar çerçevesindedir.⁷¹ İlgili eserlerde taraflar birbirlerinin delillerine reddiye için geniş değerdendirmeler yapmışlardır.⁷²

Hiz. Peygamber'in ictihâd ettiğini savunanlar, reddedenlerin delillerini çeşitli açılardan eleştirmişlerdir. Delil olarak getirilen ayetlerin Hiz. Peygamber'e gelen vahiyde alakalı olduğu onun yaptığı ictihâdlarla alakalı olmadığı ileri sürülmüştür. Ayrıca onun yaptığı ictihâdın havai nefisten değil vahyin ruhuna uygun olduğu, yaptığı ictihâdın hatalı olması halinde hata üzerine bırakılmayıp vahiyde düzeltildiği, düzeltildikten sonra O'nun yaptığı ictihâda itaatın farz olduğu bu yönüde Hiz. Peygamber'in ictihâdlarının diğer ictihâd edenlerden farklılık arz ettiğı ileri sürülmüştür.⁷³

2. Hiz. Peygamber Döneminde Sahabe İctihâdı

Sahabe dönemi ictihâd iki açıdan incelenmiştir: Birincisi, sahabenin Hiz. Peygamber (sas) döneminde O'nun huzurunda ve gıyabındaki ictihâdları; ikincisi, Hiz. Peygamber'in vefatından sonraki ictihâdlarıdır. Sahabenin Hiz. Peygamber'in vefatından sonra ictihâd ettiğı noktasında ittifak olmakla birlikte, O'nun yaşadığı dönemde sahabenin ictihâdı konusunda ise ihtilaf vardır. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Görüşler ve delilleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Câferî âlimlerin Hiz. Peygamber dönemi sahabe ictihâdı hakkındaki görüşlerine yer verilemeye çalışılacaktır.

Hiz. Peygamber döneminde sahabenin ictihâdı hakkındaki görüşleri beş kısımda toplamak mümkündür:

Birincisi, mutlak olarak Hiz. Peygamber huzurunda ve gıyabında sahabe ictihâdını câiz gören görüştür. Bu, Âmidî ve İbn Hâcib'e nispet edilir.

İkincisi, Hiz. Peygamber'in ne gıyabında ne de huzurunda ictihâdı câiz görmeyen görüştür. Bu, Ebû Ali Cubbâi ve oğlu Ebû Hâşim'e nispet edilir.

⁶⁸ Yahya Muhammed, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s.54; Rahîmî, "Tatavvuru İctihâd", s.37.

⁶⁹ Cennâtî, *Edvâru'l-İctihâd*, 68; Ferhân, *Tatavvur*, s.111.

⁷⁰ Konuyla ilgili tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Sübhânî, "el-Kavlü's-Sedîd fî'l-İctihâd ve't-Taklîd", c.5, s.7-36; Cennâtî, *Edvâru'l-İctihâd*, s.54-85; Rahîmî, "Tatavvuru İctihâd", s.33-39; Yahya Muhammed, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s.53-54; Ferhân, *Tatavvur*, s.103-113; Polat, "İctihâd ve Müctehid Anlayışı Paralelinde Hiz. Peygamber'in Müctehitlik Meselesi", s.161-187. Ayrıca krş. için bkz.. Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.402-407; 'Ömerî, *İctihâdü'r-Resûl*, 70-77; Kıyıcı, "Peygamber'in İctihadları", s.11-17; Şimşek, *Hiz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s.138-146.

⁷¹ Konuyla alakalı geniş bilgi için krş. için bkz. Gazzâlî, *Mustasfâ*, c.2, s.342; Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.398; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c.2, s.90-97; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, c.1, s.1049; Ömerî, *İctihâdü'r-Resûl*, 47-70; Karaman, *İslam Hukukunda İctihâd*, s.38-39; Şimşek, *Hiz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s.138-146; Kıyıcı, "Peygamber'in İctihadları", 18-38; Cennâtî, *Edvâru'l-İctihâd*, s.63-85; Ferhân, *Tatavvur*, s.113-120; Yahya Muhammed, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s.55-61.

⁷² Öne sürülen deliller hakkındaki tartışmalar için krş. için bkz. 'Ömerî, *İctihâdü'r-Resûl*, s.47-70; Kıyıcı, "Peygamber'in İctihadları", s.11-38; Şimşek, *Hiz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s.119-190; Ferhân, *Tatavvur*, s.86-122; Muhammed, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s.52-61.

⁷³ Bkz. 'Ömerî, *İctihâdü'r-Resûl*, s.69-72, 120-146; Kıyıcı, "Peygamber'in İctihadları", s.11-18.

Üçüncüsü, Hz. Peygamber'in gıyabında sahabe ictihâdını câiz görüp huzurunda câiz görmeyen görüştür. Sünnî ve Câferî âlimlerin çoğunluğuna nispet edilir.

Dördüncüsü, mutlak tevakkuf edip görüş belirtmeyenlerdir. Konuyla ilgili kaynaklarda bu görüşün temsilcilerine yer verilmemiştir.

Beşincisi; Hz. Peygamber'in huzurunda sahabenin ictihâdı konusunda tevakkuf edip, gıyabında ictihâdın vâki olduğunu kabul eden görüştür. Bu, Kâdî Abdülcebbar'a nispet edilir.⁷⁴

Hiz. Peygamber'in huzurunda ve gıyabında yapılan sahabe ictihâdı hakkında çeşitli örnekler delil olarak ileri sürülmüştür.

2.1. Hz. Peygamber'in Huzurunda Sahabenin İctihâd Ettiğini Savunanların Delilleri

Sahabenin Hz. Peygamber'in huzurunda ictihâd ettiğini savunanların ileri sürdüğü deliller arasında daha çok şu iki örnek öne çıkmaktadır:

(1) İctihâdında isabet edene iki etmeyene bir sevap verileceğiyle alakalı hadis: Hz. Peygamber'in huzuruna bir dava geldi. O aralarında hüküm vermesi için 'Amr b. Âs'a hitaben: "Bu dava hakkında hüküm ver" dedi. 'Amr: "Siz buradayken ben nasıl ictihâd ederim!" dedi. Hz. Peygamber cevaben şunu söyledi: "Eğer isabet edersen on sevap; etmezsen bir sevap alırsın."⁷⁵

(2) Ebû Katâde'nin savaşta hak ettiği ganimetle alakalı Hz. Ebû Bekir'in kanaatini bildirmesi ile ilgili hadis: Ebû Katâde savaşta öldürdüğü kişinin üzerinde olan ganimetin (eşyaların) kendisine ait olduğunu söyler. Öldürülen bu kişinin eşyasını daha önce alan başka bir sahâbî kendisinden bu eşyaların alınmamasını ve Ebû Katâde'nin başka şekilde razı edilmesini ister. Mecliste hazır olan Hz. Ebû Bekir "Allah ve Resulü yolunda kendini ölüme atarak aslanlar gibi çarpışan bir kimsenin bu mükâfattan mahrum edilmemesi lazım" diye kanaatini ifade eder. Olaya şahit olan Hz. Peygamber (sas) de onun bu görüşünü (ictihâdını) tasdik etmiştir.⁷⁶

2.2. Hz. Peygamber'in Gıyabında Sahabenin İctihâd Ettiğini Savunanların Delilleri

İlgili eserlerde Hz. Peygamber'in hazır bulunmadığı durumlarda sahabenin şer'i bir konuda ictihâd ettiğine örnek olarak aşağıda verilen ilk iki olay öne çıkmaktadır. Üçüncü sıradaki örnek ise Hz. Peygamber'in, sahabeye ictihâd için izin verdiği en büyük kanıt olarak ileri sürülmektedir.

(1) Benû Kureyza seferinde (5/627) ikinci namazı konusunda oluşan ihtilaftan dolayı yapılan ictihâd: Hendek gazvesinden sonra Peygamberimiz (sas) ashabına ihanet etmelerinden dolayı Benû Kurayza Yahudileri ile savaşma emri vermişti ve "Kimse Benû Kureyza'ya varana kadar ikinci namazı kılmamasın" diye emretmişti. Bazıları bu emre uyarak yolda ikinci namazı vakti girdiği halde o yere varmadan namaz kılmamışlardı. Kimisi ise Hz. Peygamber'in bu emrini, oraya varmadan namaz kılmayın diye değil; çabuk olun, oraya erken varın, geç

⁷⁴ Abdulâlî Muhammed İbn Nizâmuddîn Leknevî, *Fevâtihu'r-Rahamût (bi Şerhi Musellemi's-Subût li İbn Adişşekûr)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002, c.2, s.413-414; Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.407-408; Ferhân, *Tatavvur*, s.136-137.

⁷⁵ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, c.2, s.265 (17978/17824); Ebû Abdullah Hâkim Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut ty., c.4, s.88 (7009); Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.408.

⁷⁶ Müslim, *Cihad*, s.13 (1751) s.641; Âmidî, *el-İhkâm*, s.407-408; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, c.1, s.1053; İsa, *İctihâdü'r-Resûl*, 79-80; Karaman, *İslam Hukukunda İctihâd*, s.42; Ferhân, *Tatavvur*, s.134.

kalmayın diye verdiğini kabul edip yolda ikinci vakti girdiği için hemen namaz kılmışlardı. Sahabe bu durumu Hz. Peygamber'e arz edince her ikisinin görüşüne ses çıkarmamış, hoş karşılamıştır.⁷⁷

(2) Ammâr b. Yâsir'in su bulamadığı için toprakta yuvarlanarak teyemmüm etmesi hususuyla alakalı ictihâd: Biri, seferde iken gelip Hz. Ömer'e *"Ben cünüp oldum ama su bulamadım ne yapmam lazım?"* diye sordu. Yanında bulunan Ammâr b. Yâsir, Ömer b. Hattâb'a şunu söyledi: *"Hani hatırla ben ve sen seferde cünüp olduk. Su bulamadığımız için ben toprakta kendimi yuvarlayarak teyemmüm ederek namaz kıldım. Sen ise kılmadın. Durumu Hz. Peygamber'e açtığımızda o ellerini toprağa vurdu, onunla önce yüzünü daha sonra tekrar ellerini toprağa vurdu kollarını mesh etti. Bu gusül olarak senin için yeterlidir, dedi."*⁷⁸

(3) Muâz'a ictihâd iznini veren hadis: Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i Yemen'e bir vazife için gönderdiğinde ona: *"Sana bir mesele geldiğinde neyle hüküm verirsin?"* diye sordu. Muâz: *"Allah'ın kitabıyla"* cevabını verdi. Hz. Peygamber: *"Onda da bulamazsan"* dedi. Muâz: *"Resulullah'ın sünnetiyle"* cevabını verdi. Hz. Peygamber: *"Onda da bulamazsan"* dedi. Muâz: *"Kendi reyimle ictihâd ederim"* cevabını verdi. Hz. Peygamber buna sevindi ve şöyle dedi: *"Allah ve Resulünün razı olduğu bir konuda Resulünün elçisini muvaffak kılan Allah'a hamd olsun."*⁷⁹

2.3. Câferî Âlimlerin Sahabenin Hz. Peygamber'in Huzurunda İctihâd Etmediği İle İlgili Delilleri

Sahabenin, Hz. Peygamber'in huzurunda ictihâd etmediğine delil olarak şu akli ve tarihi deliller ileri sürülmüştür:

(1) Peygamber (sas) döneminde sahabenin şer'î hüküm hakkında yakînî bir ilme ulaşma imkânı varken zan ifade eden ictihâdî bir yola başvurmamasının anlamı olamazdı.

(2) Nebi (sas) bir mesele hakkında hüküm verdikten sonra sahabenin aynı hüküm hakkında ictihâda başvurduğu vaki değildir.

(3) Sahabenin her yeni bir mesele çıktığında Hz. Peygamber'e başvurdukları tarihi bir gerçektir. Eğer ictihâd câiz olsaydı sahabe Resulullah'a sormadan ictihâd ederdi.⁸⁰

⁷⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l-Ğeddi'l Cedîd, Kahire 2011, Meğâzî 32 (4119), s.763; Leknevî, *Fevâihu'r-Rahamût*, c.2, s.413; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, c.1,1053-1054; Karaman, *İslam Hukukunda İctihâd*, s.43; Cennâtî, *Edvâru'l-İctihâd*, s.44; Ferhân, *Tatavvur*, s.138.

⁷⁸ Buhârî, *Teyemmüm* 8 (347), s.78; Müslim, *Teyemmüm* 28 (368) s.136; Cennâtî, *Edvâru'l-İctihâd*, s.45; Ferhân, *Tatavvur*, s.138.

⁷⁹ Ebû Dâvûd, Akziye 21 (3592), s.569; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, c.1, s.1054; Karaman, *İslam Hukukunda İctihâd*, s.43; Cennâtî, *Edvâru'l-İctihâd*, s.50; İctihâdın cevâzına delil olarak getirilen *Muâz hadisi*'ne çeşitli tenkitler yöneltilmiştir. Bu tenkitleri şöyle özetlemek mümkündür: (1) Hadisin senedi zayıf veya mürsel olduğu için delil olarak kullanılamayacağı (2) Hadis konu açısından kaza ile alakalı olup fetva, ahkâm-ı şer'iyye ve yeni çıkan olaylara hamledilemeyeceği (3) Bu ruhsatın sadece Muâz için verilmiş olma ihtimali (4) Hadiste geçen *"اجتهد برأى"* (kendi görüşümle elimden gelen gayreti göstererek hükme varmak için çalışırım/kendi reyimle ictihâd ederim) sözü; bugünkü anlamıyla ictihâd ederim değil, genel olarak yeni çıkan meseleleri asıllar ve genel kaideler ışığında çözmeye çalışırım ya da furûu asıllara irca ederek bir çözüm bulurum, demektir. Bu da fikhî ictihâdın ruhunda vardır. (Bkz. Cennâtî, *Edvâru'l-İctihâd*, s.50-51; Ferhân, *Tatavvur*, s.142-143)

⁸⁰ Yahya Muhammed, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, s.63; Ferhân, *Tatavvur*, s.134-135; Bkz. Âmidî, *el-İhkâm*, c.2, s.408-409;

2.4. Câferî Âlimlerin Hz. Peygamber Döneminde Sahabe İctihâdına Bakışı

Câferî usûlcüler, sahabe icthâdıyla ilgili verilen yukardaki örnekler hakkında metin ve senet açısından özellikle Sünnî âlimlerce yapılan eleştirilere değindikten sonra, bu münferit olayların söz konusu kişilere has kabul edilmesi gerektiğini ileri sürerler. Örneklerin sahih kabul edilmeleri halinde bile, haber-i vâhid olmaları nedeniyle usûl açısından delil kabul edilemeyeceği görüşü hâkimdir.⁸¹

Câferî âlimleri Muhakkık Hillî'ye kadar icthâdı şahsî rey ya da kıyas olarak kabul ettikleri için⁸², Hz. Peygamber döneminde sahabenin O'nun huzurunda veya gıyabında icthâd etmediğini savunmuşlardır. Yukarıda Hz. Peygamber'in icthâdı meselesinde değinildiği gibi Şeyh Tûsî *el-Udde* adlı eserinde “Peygamberimiz için icthâd ve kıyas câiz olmadığı gibi, ne O'nun yaşadığı dönemde kendisine tabi olanlar için -ister huzurunda ister gıyabında-, ne de O'nun vefatından sonra câiz değildir.”⁸³ diyerek Peygamber'in huzurunda ve gıyabında sahabenin icthâd etmediğini şiddetle savunur. İctihâdın kıyasın müradifi olmayıp, onun bir cüz'ü olarak kabul edildiği dönemden sonra ise bu konuda farklı yorumlar yapılmıştır. ‘Allâme Hillî, ashâbın Hz. Peygamber'in huzurunda değil ama O'na ulaşma engelini bulduğu veya ulaşmada zaman darlığının olduğu durumlarda icthâd ettiğini kabul etmiştir.⁸⁴ Bu görüş daha sonra gelen Câferî âlimler tarafından genel olarak kabul görmüştür.⁸⁵

SONUÇ

Tarafların delillerine baktığımızda temelde konuyu Hz. Peygamber'in masumluluğu ile beşer olması temeli üzerine bina ettiklerini görmekteyiz. Hz. Peygamber'in icthâdda bulunmadığını savunanlara göre, Peygamber icthâd etti dersek; O'nun masumluluğuna halel gelir. Ayrıca bi'setin hikmetine ters olur. Aksi görüşü savunanlara göre ise Hz. Peygamber masum olmasının yanında aynı zamanda beşerdir. İctihâd hata ihtimali barındırsa bile Peygamber'in de beşer olmasının gereği olarak vahiy olmayan yerde icthâd etme hakkı olacağını kabul etmişlerdir ve bu çerçevede görüşlerini temellendirmişlerdir.

İctihâd tanımlarını verirken fakihin şer'î ahkâm hakkında bir hükme ulaşmak için bütün gayretini harcaması olarak tanımlandığına değinmiştik. Hz. Peygamber'in icthâdı konusunda yapılan tartışmalara baktığımızda icthâdın kapsamının ve konusunun zaman zaman dikkate alınmadığı görülmektedir. Ahkâmı ilgilendirmeyen dünya işleri (örneğin; hurma aşılama konusu) ile savaş taktiği (örneğin; ordunun savaş stratejisi açısından nerede konuşlandırılacağı konusu) gibi tecrübî bilgi kaynaklı meselelerin doğrudan ahkâmı alakası yoktur ki bunlarla alakalı yapılan yorum icthâd olsun. Bu türden meseleleri kapsamı dışında tuttuğumuzda konuyla alakalı tarafların birçok tartışmasının kendiliğinden hal olacağı kanaatindeyiz.

⁸¹ Ferhân, *Tatavvur*, s.136, s.198-199; Rahîmî, “Tatavvuru İctihad”, s.36-37.

⁸² Muhakkık Hillî, *Me'âricü'l-Usûl*, s.179-180

⁸³ Tûsî, *el-Udde fi Usûli'l-Fıkh*, c.2, s.733:

فلا يجوز للنبي صلى الله عليه وآله وسلم ذلك ولا لاحد من رعيته حاضرا كان أو غائبا، لا حال حياته ولا بعد وفاته استعمال ذلك على حال

⁸⁴ ‘Allâme Hillî, *Nihâyetü'l-Vusûl*, c.5, s.189.

⁸⁵ Ali Kâşifu'l-Ğitâ, *Edvâru 'İlmi'l-Fıkh ve Etvâruh*, s.16; Ebu'l-Kâsım Gorcî, *Târîhu'l-Fıkh ve'l-Fukahâ*, Müessesese Semt, Tahran 1421, s.24-25; Fadlî, *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî*, s.43-44; Ferhân, *Tatavvur*, s.139.

Ayrıca konu bağlamında şu hususlar da göz önünde bulundurulmalıdır: Peygamberlerin sıfatları sayılırken “ismet” sıfatının yanında “fetânet” sıfatı da zikredilir. Yani Peygamberler potansiyel olarak zeki, ince anlayış ve kavrayış sabidirler. Neyi, nerede, nasıl, niçin yaptığını bilen ve ilim yanında hikmet sahibi insanlardır. Bu sıfatlarına hâlel getirecek her hangi bir yakıştırma onların gönderiliş hikmetine ters düşer. Çünkü âyette geçen “*hava ve hevesinden konuşmaz*” ifadesi bu konuda şüpheye mahal bırakmamaktadır. Yukarıda Hz. Peygamber’in ictihâd ettiğini kabul eden ve etmeyenlerin ileri sürdüğü deliller muhacesinde de baktığımızda harp ve dünya işleri gibi *tercübi* bilgiye dayanan hususları ictihâdın dışında tuttuğumuz zaman, şer‘î konularda ictihâd etmediği görüşünün daha isabetli olduğu söylenebilir.

Sahabenin Hz. Peygamberin gıyabında ictihâd ettiği noktasında ittifak olmakla birlikte O’nun huzurunda ictihâd ettiği hususunda ise ihtilaf vardır. Caferî âlimler huzurunda ictihâd etmediği noktasında birleşmektedirler. Onlar bu türden bir ictihâdı nassa rağmen yapılan ictihâd şeklinde kabul etikleri için reddetmişlerdir.

Allah Resulünün huzurunda yapılan ictihâdlara verilen sınırlı örneklerde, O’nun sahabeye ictihâd ve istişare usulünü öğretmesi ile isabet eden fevri çıkışları takrir etmesi kabilinden kabul edilmesi, risalet misyonu açısından daha doğru olacağı söylenebilir. Aksi durumda “*her zaman böyle yapabilirsiniz*” anlamı çıkar. Resulün huzurda varlığı, ictihâdın madumunu gerektirir. Sahabenin hakkında açık hüküm bulunmayan dini bir konuda, Allah Resulünün gıyabında ictihâda başvurma, işin tabiatı gereği kabul edilmesi gereken bir husustur. Ancak bu durumda sahabenin Resul’e bizzat veya dolaylı olarak ulaşması halinde ictihâdını tashih etme zorunluluğunun olması “*Allah ve Resulüne götürün*” (Nisa 59) emrinin gereğidir.

KAYNAKLAR

- ‘Allâme Hillî, Hüseyin b. Yusuf b. Mutahhar Esedî, *Mebâdü’l-Vusûl ilâ ‘İlmi’l-Usûl*, el-Mektebetü’l-A‘lâmi’l-İslâmî, Kum 1404.
- ‘Allâme Hillî, Hüseyin b. Yusuf b. Mutahhar Esedî, *Nihâyetü’l-Vusûl ilâ ‘İlmi’l-Usûl*, Müessesetü’l-İmâm Sâdık, Kum 1429, (I-V).
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Dâru Sâdır, Beyrut ty., (I-VI).
- Âmidî, Ebu’l-Hüseyin Ali b. Ebî Ali Seyfüddîn, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1985, (I-II)
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail *el-Câmiu’s-Sahîh*, Dâru’l-Ğeddî’l Cedîd, Kahire 2011.
- Cennâtî, Muhammed İbrâhim, *Edvâru’l-İctihâd ez Didegâh-ı İslâmî*, Müessese Kayhân, byy 1372.
- Cevâhirî, Hasan, *Devru’l-İctihâd fî’t-Tatvîr ve’t-Tecdîd ve İcâdi’l-Hulûl li Kâdâyâ’l-‘Asr*, Mecm‘u’l-‘Alemlî li Ehli’l-Beyt, Kum 1425.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş‘as Sicistânî, *es-Sünen*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Lübnan 2009.
- Fadlî, Abdulhâdî, *Târîhu’t-Teşrî‘i’l-İslâmî*, Dâru’n-Neşr, Lübnan 1992.
- Fahreddin Razî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fî ‘İlmi Usûli’l-Fıkıh*, (thk.) Taha Câbir Feyyaz Alvânî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1412 (I-VI).
- Ferhân, Adnan Âl-i Kâsım Ebû Enes, *Tatavvuru Hareketi’l-İctihâd ‘inde’ş-Şî‘ati’l-İmâmiyye*, Merkezeti’l-Mustafâ, Kum 1432.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, (I-II)
- Gorcî, Ebu'l-Kâsım, "İctihâd", Dâiretü'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye Şî'iyye, Dâru't-Ta'arruf, Beyrut 2001.
- Gorcî, Ebu'l-Kâsım, "İctihâda Yeni Bakışlar" (çev.) Seyyid Ali Gaemmagamî, <http://turkish.trib.ir/haberler/item/241755> (Erişim tarihi: 19.03.2017).
- Gorcî, Ebu'l-Kâsım, *Târîhu'l-Fıkh ve'l-Fukahâ*, Müesseses Semt, Tahran 1421.
- Hâkim Nisâburî, Ebû Abdullah, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut ty., (I-IV).
- İbn Esîr, Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Beytül-Efkârî'd-Devliyye, Umman 2003, (I-V).
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali Endelüsî Zâhirî, *el-İhkâm fî Usûlü'l-Ahkâm*, Matbû'atü'l-Âsime, Kâhire 1345, (I-II).
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1414, (I-XV).
- İbn Şehîd-İ Sâni, Hasan b. Zeynuddîn Cemâluddîn, *Me'âlimü'd-Dîn ve Melâzü'l-Müctehidîn*, Defterü İntişârâtü İslâmî, Kum ty.
- Karaman, Hayrettin, *İslam Hukukunda İctihâd*, İFAV Yay., İstanbul 1996.
- Kâşifu'l-Ğitâ, Ali b. Rızâ b. Hâdî, *Edvâru 'İlmi'l-Fıkhî ve Etvâruh*, Dâru'z-Zehrâ, Lübnan 1399.
- Kıyıcı, Selahaddin, "Peygamber (s.a.v.)'in İctihâdları", Yüzüncü Yıl Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Van 1994. c.1, sy.1, ss.1-42.
- Leknevî, Abdulâlî Muhammed İbn Nizâmuddîn, *Fevâtihu'r-Rahamût (bi Şerhi Musellemi's-Subût li İbn Adîşşekûr)*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002, (I-II).
- Muhakkık Hillî, Necmuddîn Cafer b. Hasan, *Me'âricu'l-Usûl*, Müesseses-i İsmâiliyân, Kum 1408.
- Muhammed, Yahya, *el-İctihâd ve't-Taklîd ve'l-İttiba' ve'n-Nazar*, Müessesetü'l-İntişârâtü'l-'Arabiyye, Beyrut 2000.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *es-Sahîh*, Dâru'l-Ğedîrî'l-Cedîd, Kahire 2007
- Polat, İsmâ, "İctihâd ve Müctehid Anlayışı Paralelinde Hz. Peygamber'in Müctehidlik Meselesi", İntizar Dergisi, c.1, sy.1, ss. 161-187.
- Râğîb İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2001.
- Rahîmî, Murtazâ, "Tatavvuru İctihâd", Du Feslnâme İlmi-Tehessusu 'Allâme, Pâyîz ve Zımistân 1989, sy.29, ss.23-65.
- Sadr, Muhammed Bâkır, *el-Fetâva'l-Vâdiha Vefkan li-Mezhebi Ehli'l-Beyt*, Dâru't-Te'arîf li'l-Matbû'ât, Beyrut 1403.
- Sadr, Rızâ, *el-İctihâd ve't-Taklîd*, İntişârâtü Defteri Tebliğati İslâmî, Kum 1420.
- Serahsî, Şemsuleimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, (I-II)
- Sübhanî, Câfer, *el-Kavlü's-Sedîd fî'l-İctihâd ve't-Taklîd* (Nihâyetü'l-Usûl'ün el-ictihâd ve't-taklîd bölümünün mukaddimesi olarak yazılmış ve kitapla birlikte basılmış), Müessesetü'l-İmam Sâdık, Kum 1429
- Şemsuddin İsfahânî, Muhammed b. Abdurrahman, *Beyânü'l-Muhtasar Şerhu Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, Dâru'l-Medenî, Suûdiyye 1986
- Şerif Murtezâ, Ali b. Hüseyin Müsevî, *ez-Zerî'a ilâ Usûli's-Şerî'a*, İntişârâtü Dânişgâhi Tahrân, Tahran 1346

- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakki min 'İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Fadîle, Riyad 2000.
- Şimşek, Murat, *İslam Hukukunda Bağlayıcılığı Bakımından Hz. Peygamber'in İctihâd ve Tasarrufları*, TDV. Yay., Ankara 2011.
- Taberânî, Ebi'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî (360/970), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Hamdî Abdulmecîd (Thk.), byy. ty.,
- Vezîr, Ahmet b. Muhammed b. Ali, *el-Musaffâ fî Usûli'l-Fıkh, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır*, Beyrut 2002.
- Yücel, Fatih, "Zeydiyye", TDV İslam Ans., İstanbul 2013, c.44, s.337